

Лаврик О. Д. ,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини
Берчак В. С.,
Вінницький державний педагогічний
університет імені М. Коцюбинського

Формування літературної бази даних з дослідження антропогенізації долиннорічкових ландшафтів

Кожен молодий дослідник на початковому етапі розробки своєї наукової роботи зустрічається з проблемою опрацювання літературних джерел. Навіть маючи ґрунтовні знання з географії, студенту-дипломнику або аспіранту-початківцю важко знайти потрібну інформацію для аналізу попередніх наукових напрацювань з своєї тематики. Тоді розпочинається кропітка робота в каталогах бібліотек, архівах або Інтернеті, яка через певний проміжок часу дає результат. З досвіду навчання в аспірантурі знаю, що лише пошук посилань на літературні джерела «забирає» до кількох місяців роботи, не кажучи вже про отримання цих даних у паперовому або оцифрованому вигляді.

Докорінна трансформація людиною геокомпонентів природно-територіальних комплексів, скерувала діяльність сучасних науковців у дослідження антропогенних ландшафтів. Зараз існує багато напрацювань з цієї тематики. Однак, початківці часто плутаються у різноманітності інформації, не орієнтуючись в наукових школах ландшафтознавства або належності теми прочитаної статті до іншої галузі науки. Одним з недостатньо розроблених напрямів сучасного антропогенного ландшафтознавства є дослідження трансформації долиннорічкових ландшафтів. З метою впорядкування літературних даних і вдосконалення результатів роботи науковців, які працюють або в майбутньому будуть займатися цією проблемою, рекомендуємо ознайомитися із своєрідними етапами опрацювання літературних джерел.

На першому етапі роботи варто зосередити свою увагу на роботах авторів, які вже стали «класичними» у сфері фізичної географії, зокрема ландшафтознавства. Серед них перерахуємо такі літературні джерела¹:

1. Арманд Д. Л. Наука о ландшафте / Арманд Д. Л. – М. Мысль, 1975. – 287 с.
2. Беручашвили Н. Л. Геофизика ландшафта / Беручашвили Н. Л. – М. : Высшая школа, 1990. – 287 с.
3. Беручашвили Н. Л. Четыре измерения ландшафта / Беручашвили Н. Л. – М. : Мысль, 1986. – 182 с.

¹ Список бібліографічного опису поданий згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання».

4. Гродзинський М. Д. Пізнання ландшафту: місце і простір: монографія: у 2-х т. / Гродзинський М. Д. – К.: Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2005.
5. Гуцуляк В. М. Ландшафтознавство: Теорія і практика: навч. посіб. / Гуцуляк В. М. – Чернівці: Книги - XXI, 2008. – 168 с.
6. Дроздов К. А. Крупномасштабные исследования равнинных ландшафтов / Дроздов К. А. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1986. – 176 с.
7. Исаченко А. Г. Ландшафтоведение и физико-географическое районирование: учеб. для студ. геогр. спец. ун-тов / Исаченко А. Г. – М.: Высшая школа, 1991. – 366 с.
8. Мамай И. И. Динамика и функционирование ландшафтов: учеб. пособ. / Мамай И. И. – М.: Изд-во Москов. ун-та, 2005. – 138 с.
9. Мильков Ф. Н. Ландшафтная сфера Земли / Мильков Ф. Н. – М.: Мысль, 1970. – 208 с.
10. Мильков Ф. Н. Физическая география: учение о ландшафте и географическая зональность: [монографія] / Мильков Ф. Н. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1986. – 328 с.
11. Міхелі С. В. Основи ландшафтознавства: курс лекцій для студ. геогр. спец. пед. вищ. навч. закл. / Міхелі С. В. – К. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – 184 с.
12. Природа Украинской ССР. Ландшафты и физико-географическое районирование / Маринич А. М., Пащенко В. М., Шищенко П. Г. – К.: Наукова думка, 1985. – 224 с.
13. Сочава В. Б. Введение в учение о геосистемах / Сочава В. Б. – Новосибирск: Наука, 1978. – 318 с.

Опрацювавши зазначену літературу, можна зосереджувати свою діяльність у рамках тієї наукової школи, до якої належить науковий керівник. Оскільки наша стаття стосується дослідження антропогенних ландшафтів, тому *на другому етапі* варто проаналізувати таку літературу:

1. Денисик Г. І. Антропогенні ландшафти Правобережної України: монографія / Денисик Г. І. – Вінниця: Арбат, 1998. – 292 с.
2. Денисик Г. І. Антропогенне ландшафтознавство. Глобальне антропогенне ландшафтознавство. Частина I: навч. посіб. / Денисик Г. І. – Вінниця: ПП «ТД «Едельвейс і К», 2012. – 336 с.
3. Исаченко А. Г. О так называемых антропогенных ландшафтах / А. Г. Исаченко // Известия Всесоюзного географического общества. – 1974. – № 1. – С. 70–77.
4. Мильков Ф. Н. Антропогенное ландшафтоведение, предмет изучения и современное состояние / Ф. Н. Мильков // Вопросы географии. – 1977. – Вып. 106. – С. 11–27.
5. Мильков Ф. Н. В защиту антропогенного ландшафтоведения / Ф. Н. Мильков. – Всесоюзного географического общества. – 1975. – Т. 107. – Вып. 3. – С. 24–31.
6. Міхелі С. Українські ландшафтознавчі школи: історія становлення,

теоретико-методологічний фундамент, основні напрями досліджень/ Сергій Міхелі // Історія української географії. – Тернопіль, 2007. – С. 55-59.

7. Мильков Ф. Н. Человек и ландшафты. Очерки антропогенного ландшафтоведения / Мильков Ф. Н. – М. : Мысль, 1973. – 224 с.
8. Федотов В. И. Техногенные ландшафты : теория, региональные структуры, практика / Федотов В. И. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1985. – 192 с.

Третій етап передбачає аналіз напрацювань, які безпосередньо стосуються теми дослідження. Зокрема у нашому випадку варто детально опрацювати літературу, що пов'язана з будовою річкових долин та впливом людини на їх ландшафтну структуру. Зазначимо, що до цього етапу варто долучити роботу з літературними джерелами із суміжних географічних дисциплін. Крім того, важливо звертати увагу на публікації у збірниках наукових праць, матеріалів і тез конференцій, інтернет-сайтах різного спрямування. Як приклад наведемо такий бібліографічний опис:

1. Ахтырцев Б. П. Воздействие человека на почвы и ландшафты пойм и надпойменных террас лесостепи / Б. П. Ахтырцев, Н. И. Ахтырцева // Антропогенные ландшафты центральных черноземных областей и прилегающих территорий : регион. конф., 1972 г. : материалы. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1972. – С. 37–39.
2. Вишневський В. І. Річки і водойми України. Стан і використання : монографія / Вишневський В. І. – К. : Віпол, 2000. – 376 с.
3. Галицкий В. И. Природные условия пойм рек Киевского Полесья и их изменения под влиянием мелиорации / В. И. Галицкий, О. Н. Петренко // Физическая география и геоморфология. – 1981. – Вып. 25. – С. 75–82.
4. Гожик П. Ф. Геоморфологічна будова долини р. Південного Бугу / П. Ф. Гожик // Географічні дослідження на Україні : [зб. наук. праць / відп. ред. Маринич О. М. та ін.]. – К. : Наук. думка, 1971. – Вип. 3. – С. 67–74.
5. Денисик Г. И. Воздействие горнодобывающей промышленности на геоконтакты долины Южного Буга в пределах Подольской возвышенности / Г. И. Денисик // Физическая география и геоморфология. – К. : Выща школа, 1979. – Вып. 21. – С. 65–68.
6. Денисик Г. И. Поймы малых рек Правобережной Украины : освоение и современное состояние / Г. И. Денисик // География и природные ресурсы. – Новосибирск : Изд-во «Наука» Сибирское отделение АН СРСР, 1988. – № 2. – С. 56–60.
7. Денисик Г. И. Речные ландшафты Юго-Запада СССР / Г. И. Денисик // География и природные ресурсы. – Новосибирск : Изд-во «Наука» Сибирское отделение АН СРСР, 1985. – № 4. – С. 89–94.
8. Денисик Г. І. Водні антропогенні ландшафти Поділля : [монографія] / Денисик Г. І., Хаєцький Г. С., Стефанков Л. І. – Вінниця : ПП

«Видавництво «Теза», 2007. – 216 с. – (Серія «Антропогенні ландшафти Поділля»).

9. Еленевский Р. А. Вопросы изучения и освоения пойм / Еленевский Р. А. – М. : Изд-во ВАСХНИЛ, 1936. – 100 с.
10. Ландшафты поймы р. Припяти и их антропогенизация под влиянием инженерных сооружений и мелиорации / Г. И. Марцинкевич, Н. К. Клицунова, А. Н. Мотузко, В. Г. Синякова // Физическая география и геоморфология. – 1980. – Вып. 24. – С. 68–74.
11. Личков Б. Л. О строении речных долин Украины. Днепр, бассейн Южного Буга / Личков Б. Л. – Л. : Изд-во АН СССР, 1931. – 72 с.
12. Маккавеев Н. И. Русло реки и эрозия в ее бассейне / Маккавеев Н. И. – [переизд. 1955 г.]. – М. : Географический факультет МГУ, 2003. – 355 с. – [Посв. 250-летию основания Москов. гос. ун-та им. М. В. Ломоносова].
13. Маккавеев Н. И. Русловые процессы : учеб. / Н. И. Маккавеев, Р. С. Чалов. – М. : Изд-во МГУ, 1986. – 264 с.
14. Маккавеев Н. И. Эрозионно-аккумулятивные процессы и рельеф русла реки. Избранные труды / Маккавеев Н. И. – М. : Изд-во МГУ, 1998. – 285 с.
15. Малі річки України : довідник / [Яцик А. В., Бишовець Л. Б., Богатов Є. О. та ін. ; за ред. А. В. Яцика]. – К. : Урожай, 1991. – 296 с.
16. Мильков Ф. Н. Галичья гора. Опыт ландшафтно-типологической характеристики / Мильков Ф. Н., Дроздов К. А., Федотов В. И.; под ред Ф. Н. Милькова. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1970. – 92, [2] с.
17. Мильков Ф. Н. Опыт выделения урочищ в русле реки Верхнего Дона / Ф. Н. Мильков, В. И. Федотов // Научные записки Воронежского отдела Географического общества СССР. – 1967. – С. 26–29.
18. Петренко О. Н. Природные и антропогенные изменения пойм полесских рек и учет их в системе рационального природопользования / О. Н. Петренко // Физическая география и геоморфология. – 1982. – Вып. 27. – С. 65–73.
19. Природа Украинской ССР. Моря и внутренние воды / [Грезе В. Н., Поликарпов Г. Г., Романенко В. Д. и др.]. – К. : Наукова думка, 1987. – 224 с.
20. Середнє Побужжя : [монографія]; за ред. Г. І. Денисика. – Вінниця : Гіпаніс, 2002. – 280 с. – (Поділля: природа і ландшафти).
21. Середнє Придністров'я : [монографія]; за ред. Г. І. Денисика. – Вінниця : ПП «Видавництво «Теза», 2007. – 431 с. – (Поділля: природа і ландшафти).
22. Силецкий Ю. А. Долинно-речные геокомплексы : структура, классификация, проблемы природопользования (на примере долины р. Ю. Буг) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. геогр. наук : спец. 11.00.01 «Физ. география, геофизика и геохимия ландшафтов» / Ю. А. Силецкий. – К., 1992. – 18 с.
23. Соболев С. С. Учение о пойме как основа изучения морфологии

речных долин и стратиграфии речных террас / С. С. Соболев // Почвоведение. – 1935. – № 5–6. – С. 815–827.

24. Чалов Р. С. Почему размываются берега рек / Р. С. Чалов // Соросовский образовательный журнал. – 2000. – Т. 6, № 2. – С. 99–106.

25. Чернов А. В. Геоморфология пойм равнинных рек / Чернов А. В. – М. : Изд-во МГУ, 1983. – 198 с.

26. Швєбс Г. І. Каталог річок і водойм України / Г. І. Швєбс, М. І. Ігошин. – Одеса : Астропринт, 2003. – 392 с.

У зв'язку з тим, що формування будь-яких антропогенних ландшафтів відбувається в конкретних часових межах і багато в чому залежить від соціально-економічних чинників, головним у їх дослідженні є принцип історизму. Тому *на четвертому етапі* варто зосередити свою увагу саме на історичній літературі та роботі в архівах різних установ. Зважаючи на специфіку досліджень, ми не будемо наводити прикладів, оскільки бібліографічний опис такої літератури має об'ємний характер.

П'ятий етап дослідження передбачає роботу з літературою, яка присвячена взаємозв'язкам між геокомпонентами ландшафтів або ландшафтних комплексів, зокрема проблемі обміну речовин, енергії та інформації в ландшафтах. На нашу думку – це найскладніший етап опрацювання літератури, тому його потрібно виконувати лише після освоєння базових понять в своєму дослідженні. Основні напрацювання, які стосуються цього дослідження, зосереджені в таких літературних джерелах:

1. Абдулкасимов А. А. Антропогенные парагенетические комплексы Средней Азии / А. А. Абдулкасимов // Вопросы географии. – 1977. – Вып. 106. – С. 123–128.
2. Берест В. Г. Овражно-балочные парагенетические комплексы, их структура, динамика и развитие / В. Г. Берест // Вопросы структуры и динамики ландшафтных комплексов : [сб. науч. трудов / науч. ред. Дудник Н. И. и др.]. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1977. – С. 157–167.
3. Боков В. А. Геосистемные взаимодействия : их учет в природопользовании / В. А. Боков // Физическая география и геоморфология. – 1989. – Вып. 36. – С. 8–14.
4. Воровка В. П. Ландшафтно-екологічний аналіз парадинамічної системи Північно-Західного Приазов'я / В. П. Воровка // Фізична географія та геоморфологія. – К. : ВГЛ «Обрії», 2008. – Вип. 54. – С. 108–113.
5. Григорьев А. А. О взаимосвязи и взаимообусловленности компонентов географической среды и о роли в них обмена веществ и энергии / А. А. Григорьев // Известия АН СССР. Серия географическая. – 1956. – № 4. – С. 38–45.
6. Гуцуляк В. Н. Ландшафтно-геохимические системы долины р. Сирет Буковинского Предкарпатья / В. Н. Гуцуляк // Физическая география и

- геоморфология. – К. : Выща школа, 1984. – Вып. 31. – С. 59–63.
7. Дроздов К. А. Антропогенные парагенетические комплексы среднерусской лесостепи / К. А. Дроздов // Вопросы географии. – 1977. – Вып. 106. – С. 112–117.
 8. Завриев В. Г. О многообразии физико-географических связей / В. Г. Завриев, И. П. Галай // Вестник Белорусского государственного университета имени В. И. Ленина. – Минск, 1973. – № 3. – С. 52–54.
 9. Козин В. В. Парагенетические ландшафтные комплексы и их динамика / В. В. Козин // Известия Всесоюзного географического общества. – 1977. – № 3. – С. 238–245.
 10. Мильков Ф. Н. Бассейн реки как парадинамическая ландшафтная система и вопросы природопользования / Ф. Н. Мильков // География и природные ресурсы. – 1981. – № 4. – С. 11–18.
 11. Мильков Ф. Н. Долинноречные ландшафтные системы / Ф. Н. Мильков // Известия Всесоюзного Географического общества. – 1978. – Т. 110, Вып. 4. – С. 289–296.
 12. Мильков Ф. Н. Парагенетические ландшафтные комплексы / Ф. Н. Мильков // Научные записки Воронежского отдела Географического общества СССР. – 1966. – С. 3–7.
 13. Мильков Ф. Н. Принцип контрастности в ландшафтной географии / Ф. Н. Мильков // Известия АН СССР. Серия географическая. – 1977. – № 6. – С. 93–101.
 14. Михно В. Б. К вопросу о взаимосвязи урочищ в парагенетическом ландшафтном комплексе на примере балки «Владимирский лог» / В. Б. Михно // Вопросы ландшафтной географии : [сб. науч. трудов / науч. ред. Мильков Ф. Н. и др.]. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1969. – С. 102–105.
 15. Преображенский В. С. Новые вехи советской физической географии / В. С. Преображенский // Природа. – 1967. – № 8. – С. 51–59.
 16. Ретеюм А. Ю. О геокомплексах с односторонним системообразующим потоком вещества и энергии / А. Ю. Ретеюм // Известия АН СССР. Серия географическая. – 1971. – № 5. – С. 122–128.
 17. Скребец Г. Н. Вопросы теории и методики изучения парагенетических ландшафтных комплексов / Г. Н. Скребец, И. В. Агаркова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия : Философия. История. География. Экономика. Филология. – Симферополь, 2000. – Т. 13, № 1. – С. 127–132.
 18. Хаєцький Г. С. Роль парадинамічних зв'язків у формуванні внутрішньоаквальних антропогенних ландшафтів Поділля / Г. С. Хаєцький, О. Д. Лаврик // Фізична географія та геоморфологія. – К. : ВГЛ «Обрії», 2008. – Вип. 54. – С. 230–235.
 19. Хромых В. С. К вопросу о парагенетических ландшафтных комплексах / В. С. Хромых // Географический сборник Томского университета. – Томск, 1973. – С. 47–48.

20. Швєбс Г. И. Долинноречные парагенетические ландшафты (типология и районирование) / Г. И. Швєбс, Т. Д. Васютинская, С. А. Антонова // География и природные ресурсы. – 1982. – № 1. – С. 24–32.
21. Швєбс Г. И. Парагенетические ландшафты Нижнего Приднестровья, прогноз их изменений и рекомендации по рациональному природопользованию / Г. И. Швєбс, Т. Д. Борисевич, М. Ф. Назаренко // Физическая география и геоморфология. – 1983. – Вып. 30. – С. 42–50.
22. Экосистемы речных пойм: структура, динамика, ресурсный потенциал, проблемы охраны: [монография]; под ред. В. С. Залетаева. – М.: РАСХН, 1997. – 596 с.
23. Яцентюк Ю. В. Антропогенні парагенетичні ландшафтні комплекси / Ю. В. Яцентюк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – Вінниця, 2006. – Вип. 12. – С. 43–48.

Запропонований алгоритм опрацювання літературних джерел з дослідження антропогенізації долиннорічкових ландшафтів не є остаточним і спрямований на допомогу студентам географічних спеціальностей або молодим аспірантам. Наведений список можна продовжувати і доповнювати новими бібліографічними даними. На нашу думку, немає принципового значення у якому редакторі буде збережена ця інформація. Головне, щоб наведена літературна база даних пішла на користь новій генерації географів і спрямувала їх роботу в напрямі раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього середовища.